

Rapport om NKR for høyere yrkesfaglig utdanning

1. Innledning

Det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket (NKR) ble fastlagt av Kunnskapsdepartementet i desember 2011, samtidig som det ble innplassert i et Europeiske kvalifikasjonsrammeverket (EQF). Den gang ble det samtidig besluttet at rammeverket skulle evalueres innen seks år. Da dette arbeidet ennå ikke var igangsatt etter over syv år, besluttet Nasjonalt Fagskoleråd å nedsette en arbeidsgruppe med mandat til å evaluere utdanningene innen høyere yrkesfaglig utdanning i forhold til dagens NKR.

Det har i en viss tid vært diskutert om fagskolekvalifikasjonen er riktig plassert i Nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk for livslang læring (NKR). Innplasseringen av utdanningene i rammeverket i Norge, er stivere enn det EQF opprinnelig legger opp til. Der er grunnprinsippet at en kvalifikasjon skal legges til det nivået den hører hjemme etter deskriptorene. Gjennom Bologna-prosessen ble nivåene 6, 7 og 8 "tatt" til høyere akademisk utdanning og derved stengte man ute andre kvalifikasjoner som kunne tenkes å være på dette nivået.

I tillegg har vi i Norge kvalifikasjoner som er formelle, men som ikke er innplassert i rammeverket. Mesterkvalifikasjonen og krav til installatører og installatørprøven (DSB) er to eksempler på kvalifikasjoner som er utenfor. For mesterkvalifikasjonen og installatørkvalifikasjonen vil nivå 6 sannsynligvis være riktig nivå.

Det er også viktig å se til Europa og hvordan mange europeiske land bygge opp sine utdanninger, og da hvordan de bygger opp yrkesfaglig søyle som går helt til EQF-nivå 6, 7 og 8. En kvalifikasjon bør ikke ligge på høyere nivå enn den behøver, men det må heller ikke være slik at en kvalifikasjon må skrives ned fordi det ikke er plass til den på et høyere nivå.

Arbeidslivet forventer at utdanningen gir kandidatene den kvalifikasjonen som skal til for å løse de oppgaver bedriftene har. Bedriftene (flertall) ber om en utdanning (bestiller) som de har klare forventninger til. Utdanningen som svarer til den kvalifikasjonen det bes om kan vare fra 6 måneder til 2 år. Kvalifikasjonen beskrives gjennom studieplanen, og den må være på det nivået kvalifikasjonen forventes å være på fra bedriftenes side.

Det er mange utdanninger innenfor fagskolen som godt og riktig plassert på nivå 5, slik som i dag. Det er da uansett viktig at kvalifikasjonen har mulighet til rett plassering etter kvalifikasjonen som forventes.

2. Mandatet

27. november 2018 vedtok Fagskolerådet å opprette en arbeidsgruppe ifm. den planlagte gjennomgangen av NKR. Arbeidsgruppen fikk følgende mandat:

"Arbeidsgruppen får i mandat å klargjøre om enkelte fagskoleutdanninger og dagens LUB på nivå 5 er i tråd med arbeidslivets kompetansebehov og kvalifikasjonskrav, eller om det i tillegg bør utarbeides et nytt nivå på 6.1.B basert på den enkelte utdanningslæringsutbytte.

3. Forhold til kompetansereformen – Lære hele livet

Stortinget har i statsbudsjettet for 2019 satt av 30 millioner kroner for bransjeprogram for industri og bygg og anlegg i privat sektor og for helse i offentlig sektor. Midlene skal i hovedsak brukes innenfor fagskolene for å utvikle modulbaserte poenggivende etterutdanningsmoduler. Dette gjennomføres i et samarbeid med flere av partene i arbeidslivet. Regjeringen har tydelig pekt på fagskolen som den viktigste arenaen for sitt kompetanseprosjekt *Lære hele livet*. Det regnes med at bransjeprogrammet utvides i 2020 og 2021.

Det er behov for EVU innen en rekke fagområder. Eksempler på det IT, medie- og kommunikasjonsfag, maritim utdanning i forbindelse med digitalisering, automatisering og gjennomgående logistikk-kjeder. De kan være vel så aktuelt og kanskje også mer aktuelt for fagskolene å ta ansvar for dette enn høyskolene, og kan derfor være godt egnet som framtidige bransjeprogram. Gitt at bransjeprogrammene skal svare på arbeidslivets løpende kompetansebehov blir et skille mellom NKR nivå 5 og 6 både kunstig og uhensiktsmessig.

I St. Melding nr. 16 (2016-2017) Kultur for Kvalitet benevner Stortinget viktigheten av generiske ferdigheter for å kunne møte et framtidig samfunns- og arbeidsliv i kontinuerlig omstilling. I en pressemelding fra Kunnskapsdepartementet kommer det fram at departementet ønsker at studentene blir bedre rustet til å kunne skape sin egen arbeidsplass. Fagskolesektoren er i tett kontakt med næringslivet, er fleksibel og kan raskere respondere på endrede behov i samfunnet. Det skal være mulig å ta etter- og videreutdanning ved å ta noen resultatbærende emner ved en fagskole og sette sammen sin kompetanse for å møte de endrede etterspørslene fra samfunnet og arbeidslivet. De generiske ferdighetene er en sammensetning av sosiale og emosjonelle egenskaper, kritisk tenkning, selvrefleksjon, kommunikasjons & samarbeidsevner og samfunnsbevissthet. Hvordan kan fagskolene jobbe sammen for å sette sammen et kombinert bransjeprogram? F. eks. Kombinasjon teknisk og kunstfaglig utdanning.

4. Metode

I arbeidet med rapporten har vi hentet inn kunnskap fra hovedsakelig tre kilder:

- Fagskolesektoren gjennom fagskoleorganisasjonene
- Arbeids- og næringslivet gjennom arbeidsgiverorganisasjonene
- Eksterne organisasjoner og eksperter på høyere yrkesfaglig utdanning

Fagskolesektoren

I fagskolesektoren gikk vi bredt ut gjennom de ulike fagskoleorganisasjonene på både offentlig og privat side. Det inkluderte Rådet for offentlige fagskoler - RFF, Forum for Fagskoler - FFF og Norske Fag- og Friskolers Landsforbund - NFFL. De igjen utfordret sine medlemmer til å framskaffe eksempler på utdanninger som fagskolene vurderte å ligge i grenseland mellom nivå 5 og 6 i NKR/EQF. De ble også bedt om å gi en tilbakemelding på hvordan de håndterte problemstillingene som oppstår når det blir konflikt mellom nivået på kompetansebehovet som arbeids- og næringslivet etterspør, og kravet om å holde seg innenfor nivå 5 i NKR/EQF.

Arbeids- og næringslivet

Blant arbeidsgiverne så utfordret vi de ulike arbeidsgiverorganisasjonene til å avdekke bedriftenes kompetansebehov hvor de rekrutterer fra høyere yrkesfaglig utdanning, og hvordan disse kompetansebehovene har utviklet seg over tid. Blant disse mottok vi spesifiserte tilbakemeldinger fra landsforeningene Abelia, BNL og Nelfo i NHO, samt KS. Sentralt hos NHO sine landsforeninger var den teknologiske utviklingen generelt og nasjonale og internasjonale sertifiseringsordninger spesielt.

Eksterne organisasjoner og eksperter på høyere yrkesfaglig utdanning

Som grunnlag for å utarbeide konkrete forslag til hvordan finne gode løsninger for studier hvor læringsutbyttene sprenger grensene til nivå 6, har vi benyttet oss Cedefop - European Centre for the Development of Vocational Training. Cedefop har over de siste årene gjennomført et omfattende prosjekt med å kartlegge yrkesfaglig utdanning i Europa, hvorav den sjette og siste rapporten omhandlet høyere yrkesfaglig utdanning i Europa. Sentralt i det siste arbeidet har vært Jens Bjørnåvold som har bistått med både faglig veiledning og konkrete forslag til løsninger.

Tilsvarende har arbeidsgruppen benyttet seg av Per Nyborg sin ekspertise på utdanningssystemer, EQF og Bolognaprosessen. I forbindelse med det siste representerte han Norge som ekspedisjonssjef i Kunnskapsdepartementet på begynnelsen av 2000-tallet. Følgelig har han også bidratt med konkrete forslag til læringsutbyttebeskrivelser for et nivå 6 for høyere yrkesfaglig utdanning.

5. Kartlegging av terrenget – oversikt over utdanninger i grenseland 5.2 og 6.1

Arbeidsgruppen har tatt kontakt med fagskolesektoren for å kartlegge eventuelle utdanninger hvor nivået ligger i grenseland mellom nivå 5.2 og 6.1 i det Nasjonale kvalifikasjonsrammeverket (NKR). Vi har funnet flere eksempler innen flere ulike fagområder som har 2-årige fagskoleutdanninger, men også enkelte innen 1-årige utdanninger (Bygningsinformasjonsmodellering – BIM):

- Tekniske fag hvor det er knyttet spesifiserte sertifiseringer til studieprogrammene innen elektro- og byggenæringen.
- Maritime fag som bygger på internasjonal norm for kvalifikasjoner og sertifikater for sjøfolk (STCW konvensjonen).
- IT, kommunikasjons- og mediefag som kvalifiserer til innpassning i norske og utenlandske høyskole- og universitetsutdanninger.
- Moteutdanninger som bygger på en anerkjent internasjonal moteutdanning, som ved 3-års studier i Frankrike kvalifiserer til opptak i master-programmer i andre europeiske land.

6. Aktuelle problemstillinger

6.1. Hvordan fagskolene agerer

Arbeidsgruppen har innhentet informasjon fra fagskoler som tilbyr 2-årig fagskoleutdanninger som ligger i grenseland mellom NKR nivå 5.2 og NKR nivå 6.1. Vi har avdekket to ulike måter som fagskolene velger å forholde seg til dette, eller blir pålagt å forholde seg til det:

Velger å skrive ned LUB'er på nivå 5.2 for å få studiet godkjent

NOKUT må forholde seg til gjeldende regelverk. Fagskolene har derfor erfaring med at NOKUT som en del av godkjeningsprosessen vil kunne godta noe avvik i LUB'en. Enkelte kan ligge på nivå 4 eller 5.1 og enkelte på nivå 6.1. Men dersom dette blir mer enn noen få unntak, så vil fagskolen få beskjed om å endre LUB'ene slik at de i all hovedsak ligger på nivå 5.2.

I og med at fagskolen er plassert på nivå 5, er det NOKUTs oppgave å se til at LUB'ene er på riktig nivå, samlet sett på nivå 5. Dette vil kunne påvirke utvikling av studieplaner uheldig fordi nivå på den ferdige kvalifikasjonen ikke er på det nivået som bedriftene tror de får. Det vil si at skolene vil kunne tro de må beskrive et lavere nivå enn det som er "bestilt".

Blir pålagt å skrive ned på tross av at arbeidslivet etterspør kompetanse på nivå 6.1

Andre fagskoleutdanninger igjen bygger på ulike nasjonale og internasjonale sertifiseringsordninger, f.eks. innen elektro og maritim sektor, samt innenfor bygg og anlegg. I tillegg til NOKUT må fagskolene forholde seg til absolutte krav som stilles av blant annet Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap og Sjøfartsdirektoratet, og Direktoratet for byggkvalitet. I de tilfellene hvor LUB'ene hovedsakelig ligger på nivå 6.1 kommer de i en umulig situasjon. En godkjenning fra NOKUT på nivå 5.2 kan innebære at de ikke lenger tilfredsstiller kravene fra andre godkjenningsmyndigheter, som igjen er en forutsetning for å kunne tilby utdanningen.

Et godt og illustrerende eksempel er maritime fagskoleutdanninger som ble oppfattet av å være nivå 6.1 allerede i 2011 av NOKUT i daværende høring av NKR, men som allikevel ble godkjent på nivå 5.2.

6.2. Aktuelle fagområder som etterspør høyere yrkesfaglig utdanning på nivå 6.1

Det er på flere områder krav om kvalifikasjoner tilsvarende nivå 6.1 hos myndighetene. Dette gjelder både innenfor elektro, maritim sektor og bygg og anlegg, som nevnt ovenfor

Elektro

For elektro gjelder de krav som stilles av Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap for å kunne drive som installatør (bedriften) og som utførende elektriker. Særlig kravene til installatøren vil kunne regnes å være på nivå 6.1.

Nedenfor er vist til *Forskrift om elektroforetak og kvalifikasjonskrav for arbeid knyttet til elektriske anlegg og elektrisk utstyr* (Fek). I forskriften §7 oppstilles det krav til den som kan bygge og vedlikeholde elektriske anlegg. Det springende punktet er at DSB administrer en egen prøve for de som har til hensikt å kvalifisere seg som faglige ansvarlige i et elektroforetak. Fek oppstiller krav for hvilken formell utdanning og praksis en kandidat må tilfredsstille før han/hun kan fremstille (eller søke) om å ta elektroinstallatørprøven.

Se retningslinjer for elektroinstallatørprøven, som eget vedlegg til rapporten.

Nelfo mener at en registrert elektroinstallatør må innplasseres minst på nivå 6 i NKR fordi dette henspiller på formelle utdanningskrav og opptjent praksis etter endt utdanning. Det betyr at *ingen* kan gå opp til elektroinstallatørprøven rett fra skolebenken. Dette gjelder også bachelor- og

masterkandidater. Myndighetene oppstiller her kanskje Norges strengeste krav (inkl. egen prøve) for å utøve et yrke. I tillegg skal alle som har kvalifisert seg som faglig ansvarlig i elektroforetak og bestått DSBs prøve (elektroinstallatørprøven) være registrert i Elvirksomhetsregisteret (<https://innmelding.dsb.no/elvirksomhetsregisteret/start?0>) for å kunne utøve yrket lovlig i Norge.

Maritim - kompetansekrav for utøvelse av maritime og havrelaterte yrker

Maritim utdanning i fagskole gir sertifikater med de samme kompetansekrav som studenter uten forutgående yrkespraksis, får i maritim bachelorutdanning. Krav/kompetansemål er beskrevet listet i vedlegg 1 til STCW-konvensjonen. Fagskole og høyskole kvalifiserer til de samme offisers-stillinger ombord og fagskoleutdanningen ble ved innføring av NKR definert på nivå 6, men det ble i ettertid definert at all fagskoleutdanning skal plasseres på nivå 5. Kvalitetsheving i fagskolen, innføring av ny teknologi og maritim nærings kompetansebehov, tilsier at maritim fagskoleutdanning er kvalifisert til nivå 6 i NKR.

Under følger en oversikt over loven, forskriften og den internasjonale konvensjonen som regulerer kompetansekravene innen maritim sektor:

Lov om skipssikkerhet (skipssikkerhetsloven)

Forskrift om kvalifikasjoner og sertifikater for Sjøfolk:

§ 3. Stillinger som krever kompetansesertifikat

- (1) Skipsfører, overstyrmann og ansvarshavende vaktoffiser på dekk skal ha relevant kompetansesertifikat for dekksoffiser på
  - a) passasjerskip uansett størrelse og fartsområde,
  - b) lasteskip med største lengde 15 meter eller mer uavhengig av fartsområde,
  - c) fiskefartøy med største lengde 10,67 meter eller mer,
  - d) lekter.
- (2) Maskinsjef, førstemaskinist og ansvarshavende vaktoffiser i maskin skal ha kompetansesertifikat for maskinoffiser på skip med framdriftskraft på 750 kW eller mer.
- (3) Elektrikeroffiser skal ha kompetansesertifikat for elektrikeroffiser på skip med framdriftskraft på 750 kW eller mer.
- (4) Radiooperatør skal ha relevant kompetansesertifikat for radiooperatører.
- (5) Plattformsjef, stabilitetssjef, kontrollromsoperatør, teknisk sjef, teknisk assistent og maskinromsoperatør skal ha relevant kompetansesertifikat på flyttbare innretninger med egen framdrift.

Gjeldende internasjonal konvensjon

STCW- Konvensjonen Den internasjonale konvensjon om normer for opplæring, sertifikater og vakthold for sjøfolk, 1978, med endringer setter kompetansekrav til personell på handelsfartøy.

Artikkel VI: Sertifikater:

Sertifikater for skipsførere, offiserer og mannskap skal utstedes til de kandidatene som til administrasjonens tilfredshet oppfyller kravene til tjeneste, alder, helsetilstand, opplæring,

kvalifikasjoner og eksamener i samsvar med de relevante bestemmelsene i vedlegget til konvensjonen.

Bygg og anlegg

For bygg og anlegg er det plan- og bygningsloven med forskrifter som regulerer hvilke kvalifikasjonskrav det stilles til de forskjellige profesjonene. Byggesaksforskriften setter krav til forskjellige oppgavene som skal utføres i et prosjekt; det er prosjektering, utførelse og kontroll.

Ved forskriftsendring i 2018 ble høyere fagskolegrad, 120 studiepoeng, eller tilsvarende, sidestilt med 3-åring ingeniørutdanning, 180 studiepoeng, når det gjelder prosjektering tiltaksklasse 2 og utførende tiltaksklasse 3. Det er krav til praksis for alle funksjoner og fagskoleutdannede må ha noe lenger relevant praksis enn ingeniør med bachelorgrad.

Det vil si at det teoretiske grunnlaget defineres likt når det gjelder de oppgaver man kan påtas seg innenfor de forskjellige klassene. Fagskolen Innlandet har gitt eksempler på innhold i utdanningen som er helt likt (nivå 5 og 6) bachelorutdanningen. Dette er blant annet de standarder det skal prosjekteres og dokumenteres etter.

Disse ligger under vedleggene.

I tillegg utreder Mesterbrevnemnden muligheten for om mesterkvalifikasjonen skal kunne innplasseres i NKR på nivå 6. Mesterkvalifikasjonen er forankret i lov om mesterbrev av 1985, og denne kvalifikasjonen legges blant flere kvalifikasjoner (se ovenfor) til grunn for ansvarsrett innenfor byggesaksforskriften. Mesterkvalifikasjonen gir grunnlag for utførelse tiltaksklasse 2 og prosjektering tiltaksklasse 1. Grunnen til at denne kvalifikasjonen i byggesaksforskriften ligger en klasse under fagskolen med 180 studiepoeng er at mesterkvalifikasjonen ikke inneholder matematikk og statikk på samme nivå.

Regjeringen har satt ned et utvalgt som ser på hele systemet med krav til kvalifikasjoner mv. for byggenæringen (bygg og anlegg). Dette utvalget skal levere sin rapport 1. februar. Vi antar at selv om systemet med sentral godkjenning etter plan- og bygningsloven, eventuelt blir endret, vil ikke kravene til kvalifikasjoner bli mindre. Sannsynligvis motsatt.

Etter at rapporten er skrevet ferdig, avga Byggkvalitetutvalget sin rapport 5. februar. Rapporten kan lastes ned på hjemmesiden til Direktoratet for byggkvalitet, DiBK.

6.3. Fagområder hvor arbeidsmarkedet erfaringsvis etterspør nivå 5.1

Innen helse- og omsorgstjenester samt oppvekstsektoren er høyere yrkesfaglig utdanning først og fremst en viktig videreutdanning på tertiært nivå for fagarbeidere fra helse- og oppvekstutdanninger. Studiene har i all hovedsak et omfang på 60 studiepoeng, og de fleste tilbud gjennomføres som deltidsstudier for voksne som er i arbeid. Anbefalinger for omfang, nivå og innretning på utdanningstilbudene er utviklet i samråd med arbeidslivet, parter og myndigheter. Innenfor bransjeprogrammet for helse er det nå under utvikling mer modulbaserte studietilbud. Fra en del fagmiljøer er det blitt uttrykk for et behov om å gjennomgå kompetansebehovene innen offentlig sektor. Dette kan avstedkomme et behov for å utvikle videreutdanninger innen helse på nivå 5.2.

Innen merkantile og økonomiske fag består primært av kortere fagskoleutdanninger på inntil 60 studiepoeng. Disse utdanningene er også normalt godkjent på nivå 5.1 i NKR. Erfaring viser at disse utdanningene er godt tilpasset målgruppen og den erfaring og kompetanse de besitter ved opptak. Utdanningene er utviklet i samarbeid med det mottakende arbeidslivet og er godt tilpasset deres behov for kompetanse.

6.4. Videreutdanninger kontra grunnutdanninger

NOU 2014:14 Fagskolen – et attraktivt utdanningsvalg fra 2014 stadfester at høyereyrkesfaglig utdanning bygger på to grunnpillarer:

- 1) En videreutdanning som bygger på relevante fagbrev fra videregående skole representert – primært ved de tekniske og maritime fagskolene, som også tilbyr fagskoleutdanninger innen helsefag.
- 2) En grunnutdanning som bygger på den generelle modenheten fra videregående skole – primært representert gjennom private fagskoler med studier innen IT, medier og kommunikasjon og økonomi og administrasjon.

I denne rapporten er videreutdanninger som bygger på relevante fagbrev fra videregående skole innen tekniske og maritime fag beskrevet under kapittel 5.2. Mens videreutdanninger innen helsefag er omtalt under kapittel 5.3.

Grunnutdanninger som bygger på den generelle modenhet fra videregående skole, samt kunstfaglige utdanninger er nærmere beskrevet under. Innen den første kategorien finner vi utdanninger på alle nivåer – NKR 5.1, NKR 5.2 og enkelte hvor kompetansebehovene strekker seg mot NKR nivå 6.1:

IT, medier og kommunikasjon, økonomi og administrasjon

Den teknologiske utvikling fra 90-tallet med tilhørende digitalisering har skapt et kompetansebehov innen arbeids- og næringslivet på to hovedområder. På den ene siden har teknologien bidratt til utvikling av helt nye fag med tilhørende yrkesgrupper, slik som nettverksadministratorer, programmerere og web- og apputviklere. Mens det på den andre siden har bidratt til å digitalisere eksisterende fagområder. Dette har i stor grad har påvirket kompetansebehovet for yrker innen blant annet økonomi og administrasjon og medier og kommunikasjon. De har opp igjennom årene vært igjennom flere runder med omskolering.

Med dette som bakteppe har det fra 90-tallet og utover blitt utviklet et stort omfang av fagskoleutdanninger. Riktignok het de ikke fagskoleutdanninger fram til 2005, men innholdsmessig var de det samme som senere ble godkjent. Og fra 2005 overtok NOKUT ansvaret for godkjenning av alle fagskoleutdanninger, også de private. Alle hadde det til felles at de ble etablert som grunnutdanninger som bygget på den generelle modenheten som oppnås ved fullført videregående skole eller tilsvarende realkompetanse. Slik er det fortsatt i dag.

Kunstfaglige utdanninger

Fagskoleutdanninger innen kunst, dans, scenekunst og design bygger i stor grad på opparbeidet uformell og ikke-formell kompetanse. Reform '94 har bidratt til en svekkelse av estetiske fag i grunnskolen og dermed svekket det formelle opptaksgrunnlaget for fagskoler innen estetiske fagområder. Selv om det har blitt igangsatt tiltak for å styrke estetiske fag i grunnskolen, er timetallet på disse fagene langt fra tilstrekkelig. Estetiske fag krever mange timer med trening. Søkerne til kunstfaglige og estetiske utdanninger har i stor grad opparbeidet seg en faglig kompetanse utenfor det formelle systemet, ofte gjennom kurs, praksis hos en kunstner eller selvstudier. Fagmiljøet ved de forskjellige kunstfaglige utdanningene kvalitetssikrer derfor de faglige kompetansene på nivå 4 NKR ved opptak. Kunstfaglige fagskoleutdanninger er, selv om de utdanner til et liv i kulturfeltet eller som selvstendig næringsdrivende, et viktig ledd i et kunstfaglig utdanningsløp. Det er for disse skolene viktig å holde seg på nivå 5 i NKR for å ikke komme i farvannet til kunstfaglige høyskoler som også tilbyr en mer praktiskrettet undervisning/veiledning og for å sikre at ferdig fagskoleutdannede har høyt nok faglig nivå og utvikling til å kunne gjennomføre kunstfaglig høyskoleutdanning.

6.5. Omfang og nivå - behøver det å henge sammen?

Den nye loven om Høyere yrkesfaglig utdanning vedtatt i mai 2018 åpner for at en fagskoleutdanning kan bygge på en annen fagskoleutdanning. Det er altså nå mulig å f.eks. dele opp det som tidligere var en 2-årig fagskoleutdanning opp i to fagskolestudier som bygger på hverandre. Det betyr at en 1-årig fagskoleutdanning likeså godt kan ligge på NKR nivå 5.1 som nivå 5.2. Det er det faglige nivået på utdanningen og de definerte LUB'ene som er avgjørende og ikke nødvendigvis lengden. Det betyr at også 1-årige fagskolestudier som er plassert på nivå 5.2, i enkelte tilfeller også kan ligge i grenseland mellom NKR nivå 5.2 og 6.1. Et eksempel på dette er BIM-studiene ved de tekniske fagskolene.

For byggenæringen vil det eksempelvis være mulig å bygge videre ut bygningsvernutdanningen på Fagskolen Innlandet og Fagskolen Telemark. Disse utdanningene er i dag på 30 studiepoeng. Det arbeides med å bygge videre på de 30 poengene, og på lengre sikt muligens til en 3-årig utdanning innenfor bygningsvern på fagskolen.

7. Problemstillinger til diskusjon i Fagskolerådet

7.1 Utvikle NKR til å omfatte et nivå 6.1b for høyere yrkesfaglig utdanning

Når NKR ble etablert av Kunnskapsdepartementet i desember 2011 bestemte samtidig departementet at det skulle foreta en evaluering av det nasjonale kvalifikasjonsrammeverket innen seks år. Kunnskapsdepartementet har fortsatt ikke igangsatt denne evalueringen og snart hele to år på overtid. Derfor har Fagskolerådet besluttet å igangsette sin egen prosess ved å nedsette en bredt sammensatt arbeidsgruppe som skal utarbeide en rapport. Arbeidsgruppen vurderer det slik at flere av dagens fagskolestudier befinner seg klart i grenseland mellom NKR nivå 5.2 og 6.1. Dersom arbeids- og næringslivets kompetansebehov hadde fullt ut blitt lagt til grunn så hadde flere utdanninger funnet sin naturlige plassering på nivå 6.1.

Etter UH-loven skal norsk høyskole og universitetsutdanning bygge på "... forskning, faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid og erfaringskunnskap.". Mens fagskoleutdanning bygger på faglig utviklingsarbeid og erfaringskunnskap, og skal etter loven utarbeides i tett samarbeid med arbeids- og næringsliv. Grunnlaget for de to typer utdanninger er derav dels overlappende og delsforskjellig.

Arbeidsgruppen har sett nærmere på læringsutbyttene i NKR og EQF på de ulike nivåene, og har også fått bistand fra eksperter fra Cedefop som nylig har foretatt en grundig undersøkelse av høyere yrkesfaglig utdanning i en rekke land i Europa fra nivå 5 til 7. Tilbakemeldingen er at Norge har organisert høyere utdanning som en søyle fra nivå 5 til 8. Derimot er det mest vanlige i Europa å organisere høyere utdanning to søyler – en akademisk og en yrkesfaglig. Det blir også påpekt at handlingsrommet i EQF er mer omfattende enn det som så langt har vært praktisert i Norge. Det har å gjøre med at EQF også har en arbeidslivdimensjon. På bakgrunn av dette har arbeidsgruppen med støtte fra eksperter i Cedefop, ved notat av Jens Bjørnåvold, notat utarbeidet av de maritime fagskolene og tidligere ekspedisjonssjef i Kunnskapsdepartementet, ved Per Nyborg, utarbeidet et forslag til læringsutbytter for et nytt nivå 6 for høyere yrkesfaglig utdanning.

7.2 Mot et binært system med en parallell yrkesfaglig søyle?

Basert på argumentasjonen over og erfaringer fra mange andre europeiske land er det mulig å tenke seg at Norge utvikler et binært utdanningssystem for høyere utdanning som går fra nivå 5 til 7 eller 8. De kan da ha to parallelle sett med læringsutyttebeskrivelser som ivaretar egenarten til henholdsvis høyere akademisk utdanning og høyere yrkesfaglig utdanning – på like linje med at de f.eks. har i Tyskland og Østerrike. I praksis har vi det på NKR nivå 4 i dag med henholdsvis yrkesfag og studiespesialisering på videregående skoles nivå.

Vi kan se for oss følgende fordeler og ulemper ved dette:

Fordeler

- Høyere yrkesfaglig utdanning kan bygge et utdanningssystem på egne premisser og basert på dens egenart.
- Vil synliggjøre en attraktiv yrkesfaglig utdanningsvei fra videregående skole til yrkesfaglig bachelor og master.
- Kan bidra til å unngå konflikter med akademisk høyere utdanning.

Ulemper

- En fare for at den yrkesfaglige søylen kan bli oppfattet som et B-løp.
- Kan gjøre det mer vanskelig med overganger mellom den akademiske og yrkesfaglige søylen.

7.3 Tre mulige utviklingstrekk innen høyere yrkesfaglig utdanning:

- 1) Den 2-årige fagskolen (120 studiepoeng) for alle områder fortsetter og videreutvikles. Dette gjelder både for den delen som har fag-/svennebrev som hovedkrav ved opptak og den delen som har studieforberedende som hovedkrav ved opptak. Her vil det over noe tid også kunne utvikles et tredje år for noen fagområder hvor det er et slikt behov. For byggenæringen kan det være et slikt behov, uten at dette er utredet nærmere per i dag.
- 2) a) Utvikle fagskolen som arena for videreutdanning i lærefag, det vil si videreutdanning i lærefag der hvor opptakskravet er fag-/svennebrev. For byggenæringen er dette meget aktuelt og i bransjeprogrammet for industrien og bygg og anlegg er det under planlegging en slik pilot i 2020. Denne vil omfatte fag som tømrer, murer, blikkenslager og maler m. fl. For byggenæringen er dette viktig for i dag er fag-/svennebrev den høyeste formelle kvalifikasjon man kan oppnå i et

lærefag. Det er over tid også ønskelig å se på muligheten for håndverkskvalifikasjon også på nivå 6, 7 og 8.

b) Parallelt kan en se fagskolen som en alternativ arena for en yrkesrettet grunnutdanning for de med studiekompetanse i bunn, men som søker en mer praktisk og yrkesrettet utdanning enn de høyskolene og universitetene normalt tilbyr. Omstillinger drevet av automatisering, digitalisering og krav om bærekraftig utvikling vil gi et økt behov for høyere yrkesfaglig utdanning mot denne målgruppen. Den viktige rollen som fagskoletilbudene gis i kompetansereformen vil forsterke dette ytterligere.

- 3) Utvikle også fagskolen til å tilby kortere modulbaserte utdanninger, i tett samarbeid med relevante parter, for at medarbeiderne i bedriftene kontinuerlig kan få relevant poenggivende oppdatering innenfor sine fag og fagområder. Det er dette som nå skal prøves ut i bransjeprogrammet som er et samarbeid mellom partene og Kunnskapsdepartementet. Formålet med disse modulene er at terskelen for etterutdanning skal være lav og de skal tas samtidig som man er i arbeid. Det er for arbeidstakersiden også viktig at disse modulene som hovedregel, ikke fører folkene ut av yrket, men styrker kompetansen for å bli i yrket/faget.

8. Anbefalinger fra arbeidsgruppen

Rapporten er justert på bakgrunn av innspillene som kom inn under behandling under rådsmøtet 23. oktober 2019. På dette grunnlaget er arbeidsgruppen sin overordnede anbefaling:

1. I forbindelse med revisjon av nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk anbefaler Fagskolerådet at det utarbeides et nivå 6.1 med tilhørende læringsutbyttebeskrivelser for høyere yrkesfaglig utdanning. Nivået må bygge på fagskoleutdanningen sin egenart ved å være både erfarings- og utviklingsorientert og innenfor handlingsrommet av EQF nivå 6.
2. På lengre sikt anbefaler Fagskolerådet at det settes i gang et arbeid med å utrede fordeler og ulemper ved å etablere et binært utdanningssystem hvor høyere yrkesfaglig utdanning utgjør en egen søyle parallelt med dagens høyere akademisk utdanning. Dette kan eksempelvis igangsettes når det er høstet erfaringer med høyere yrkesfaglige utdanninger på NKR nivå 6.1.

Det anbefales at Fagskolerådet oversender rapporten til Kunnskapsdepartementet.

Vedlegg

Forslag læringsutbyttebeskrivelser høyere yrkesfaglig utdanning nivå 6 – Per Nyborg
 Tidligere ekspedisjonssjef i Kunnskapsdepartementet, Per Nyborg, som også ledet Norges arbeid ifm Bologna-prosessen har publisert en artikkel i Michael Journal hvor han ser på fagskoleutdanning i europeisk perspektiv og konkluderer med å forslå et eget sett med LUB'er for et nivå 6 for høyere yrkesfaglig utdanning: <http://www.michaeljournal.no/i/2019/09/H%C3%B8yere-yrkesfaglig-utdanning-p%C3%A5-europeisk-niv%C3%A5>

Han innleder artikkelen med følgende:

"Samfunnet trenger kompetente fagfolk på alle nivåer. Det har satt søkelys på den yrkesfaglige utdanningen. I Norge har fagskoleutdanningen fått god omtale og nytt navn. I Danmark, Sverige og Tyskland har de fått høyere yrkesfaglig utdanning på høyskolenivå. Alt ligger til rette for at Norge kan følge etter. Det bør vi, nå som høyskolene er blitt universiteter. Den internasjonale utviklingen viser vei. Høyere yrkesfaglig utdanning kan føre det tradisjonelle høyskoleoppdraget videre: Nærheten til region og lokalt næringsliv. Dette vil være et alternativ til akademisk utdanning ved universitetene."

Han konkluderer med følgende forslag til LUB'er til NKR på nivå 6:

"F. Nasjonalt kvalifikasjonsrammeverk for livslang læring (NKR)

Nivå 6: De markerte endringene i beskrivelsen av *bachelor* ved overstrykninger (**rødmarkert**) og tilføyelser (**uthevet**) angir en mulig tilpassing til *professional bachelor*.

Kandidaten...

- har brei kunnskap om sentrale tema, **teorier**, problemstillinger, prosessar, verktøy og metodar innanfor fagområdet,
- kjenner til erfaring **forsknings-**og utviklingsarbeid innanfor fagområdet,
- kan oppdatere kunnskapen sin innanfor fagområdet,
- har kunnskap om historia, tradisjonane og eigenarten til fagområdet og kva plass det hari samfunnet.

Kandidaten...

- kan bruke fagleg kunnskap og relevante resultat frå **erfaring forsknings-**og utviklingsarbeid på praktiske **og teoretiske** problemstillinger og gjere grunngjevne val
- kan reflektere over si eiga fagutøving og justere den under rettleiing,
- kan finne, vurdere og vise til informasjon og fagstoff og framstille det slik at det kastar lys over ei problemstilling

Kandidaten...

- har innsikt i relevante fag og yrkesetiske problemstillinger,
- kan planleggje og gjennomføre varierte arbeidsoppgåver og prosjekt som strekkjer seg over tid, åleine og som deltakar i ei gruppe, og i tråd med etiske krav og retningslinjer,

- kan formidle sentralt fagstoff som **teorier**, problemstillinger og løysingar både skriftleg, munnleg og gjennom andre relevante uttrykksformer definert som kunnskap, ferdigheter og generell kompetanse,
- kan meistre relevante faglege verktøy, teknikkar og uttrykksformer,
- kan utveksle synspunkt og erfaringar med andre som har ein bakgrunn innanfor fagområdet og såleis bidra til å utvikle god praksis,
- kjenner til nytenking og innovasjonsprosessar."

Forslag læringsutbyttebeskrivelser høyere yrkesfaglig utdanning nivå 6 – fra de maritime fagskolene

Maritim fagskoleutdanning har vært spesielt opptatt av problemstillingene rundt NKR-nivå da de møter motstridende krav. Sjøfartsdirektoratet på den ene siden og NOKUT på den andre siden som forvaltere av hvert sitt regelverk. På denne bakgrunn har de maritime fagskolene bidratt med et eget notat. Der poengterer de blant annet to forhold. Det ene er at EQF gir et større handlingsrom enn hva vi har utnyttet i det norske NKR. I den forbindelse påpeker de at EQF legger større vekt på ledelseskvalifikasjoner, noe som er sentrale kvalifikasjoner innen maritim sektor. På denne bakgrunn foreslår de to alternativer:

1. Skrive inn yrkesfaglige kvalifikasjoner inn i NKR nivå 6
2. Utarbeide et eget sett med LUB'er for høyere yrkesfaglig utdanning på NKR nivå 6:

Kunnskap	Ferdigheter	Ansvar og selvstendighet
Avansert kunnskap om et felt av arbeid eller studier, som involverer en kritisk forståelse av teorier og prinsipper	Avanserte ferdigheter som demonstrerer/viser grundig forståelse og innovasjon som kreves for å løse komplekse og uforutsatte problemer i et spesielt felt av arbeid eller studier	Lede/styre komplekse tekniske eller faglige aktiviteter eller prosjekter. Kan ta ansvar for beslutningstaking i uforutsigbare arbeids- eller studiekontekster. Kan ta ansvar for å lede/styre faglig utvikling av individer og grupper.

Se vedlagt notat for en nærmere forklaring.

Høyere yrkesrettet utdanning i Norge – noen refleksjoner av Jens Bjørnåvold

Jens Bjørnåvold arbeider ved EU organisasjonen Cedefop – European Centre for the Development of Vocational Training. Cedefop har over de siste årene gjennomført et omfattende prosjekt med å kartlegge yrkesfaglig utdanning i Europa. Jens Bjørnåvold var medansvarlig for den sjettede og siste rapporten om omhandlet høyere yrkesfaglig utdanning i Europa:

<https://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/5570>

Blant annet på bakgrunn av disse erfaringene har Bjørnåvold skrevet et notat som følger vedlagt denne rapporten. I notat viser han til utviklingstrekk i Europa over det siste 10-året med en klar styrking av høyere yrkesfaglig utdanning. Videre at mange land har utviklet et binært system for

høyere utdanning, og hvor høyere yrkesfaglig utdanning er representert gjennom en egen søyle i utdanningssystemet.

Han viser også til som EQF som introduserer åtte kvalifikasjonsnivåer som alle er definert gjennom læringsutbytte. Nivå bestemmes dermed ut fra forventet læringsutbytte, ikke ut fra institusjons eller sektor tilhørighet. Det faktum at nivå-deskriptorene dekker hele spennet fra teoretisk kunnskap via (kognitive og praktiske) ferdigheter til ansvar og autonomi gjør at utdanning og opplæring med ulike tyngdepunkter kan innplasseres i forhold til de samme nivåene.

Han påpeker at mange bedrifter viser til samspillet mellom forskningsbasert kunnskap og praksisbasert kompetanse som en viktig forutsetning for vekst og omstillingsevne. Deretter avslutter han med å tegne et alternativt kart for høyere utdanning i Norge.

Uttalelser fra bransjer og næringer

Abelia

Abelia er NHOs landsforening for kunnskaps- og teknologibedrifter og organiserer blant annet næringer innen IT, telekom, rådgivning, design og medie- og kommunikasjonsbedrifter. Dette er typisk bedrifter som er sterkt digitaliserte og i ligger i front på å ta i bruk moderne teknologi. Innen IT-bransjen foreligger det en rekke internasjonale sertifiseringer fra blant annet globale leverandører som Microsoft og Cisco og mer generelle innen sikkerhet. Sertifiseringene ligger på et høyt faglig nivå, og har høy status i bransjen. Eksempelvis kan et sett med sertifiseringer ha vel så stor verdi som en bachelorgrad. Dette blant annet fordi det ofte er et krav i anbudsinnbydelser at bedriften har et gitt antall sertifiserte medarbeidere innen et område på et bestemt nivå.

Sertifiseringene består ofte av et sett med enkeltsertifiseringer som bygger på hverandre, og hvor de mer grunnleggende sertifiseringene vil tilsvare nivå 5 i NKR og de mer avanserte vil tilsvare nivå 6 i NKR. Men da de hører sammen vil det være hverken ønskelig eller hensiktsmessig å dele de opp i henholdsvis en fagskoleutdanning og en høyskoleutdanning. Forøvrig representerer sertifiseringene en svært yrkesrettet utdanning med kompetanse som umiddelbart kan tas i bruk i arbeidslivet uten behov for ytterligere opplæring.

Samtidig er det en utvikling innen IT-bransjen at utviklingsoppdragene moduliseres, blant annet i form av apper som løser avgrensede problemstillinger. Dette innebærer at IT-bedriftene, i tillegg til mer overordnet systemkompetanse på masternivå, også i større grad etterspør spesialisert utviklingskompetanse på avgrensede fagområder som faglig sett kan ligge på både nivå 5 og 6 i kvalifikasjonsrammeverket. Dette er følgelig en utdanning som egner seg godt som fagskoleutdanning.

Tilsvarende gjelder også innen design og medie- og kommunikasjonsbransjen. Her etterspør aktuelle bransjer kompetanse som både ligger på nivå 5 og 6 i kvalifikasjonsrammeverket. Et eksempel er den internasjonale moteutdanningen ESMOD som leveres av Fashion Mode i Norge, og retter seg mot en internasjonal kles- og moteindustri. Fullt ut er deres program over tre år, mens man i Norge har

måttet avgrense programmet til de to første årene for å tilpasse seg fagskoleloven. Men blant annet fordi det er en del av et tre-årig program så ligger de internasjonale LUB'ene som de har forpliktet seg til primært på nivå 6.1. Studenter som fullfører den fullstendige 3-årig utdanningen i Frankrike kvalifiserer for opptak til relevante masterstudier både i Frankrike og Storbritannia, som gir en klar indikasjon på nivået på utdanningen.

BNL

Byggenæringens Landsforening (BNL) er landsforening i NHO som organiserer bedrifter innenfor bygg, anlegg og eiendom gjennom 15 selvstendige bransjeforeninger. Medlemmene er håndverksbedrifter, entreprenørbedrifter, byggevare- og treindustribedrifter samt eiendomsbedrifter.

BNLs bedrifter rekrutterer fra alle yrker som er relevante for byggenæringen, men det store antallet er fagarbeidere/håndverkere og lærlinger, samt ingeniører. Fagskolen er den viktigste etter- og videreutdanningsarenaen for fagarbeiderne og håndverkerne i byggenæringen, men det er også et antall som vært år starter på ingeniørutdanning med bakgrunn i fag-/svennebrev.

I fremtiden skal byggenæringen bygge smarte hus og smarte byer. Produksjonsmetoder endrer seg, og det som kan industrialiseres vil bli det over tid og kompleksiteten øker. Det vil si at kravet til de som utfører vil øke fremover, og da særlig teorikravene, eller kunnskapen i kvalifikasjonsrammeverket- NKR. I tidligere tider var det godt nok med gode ferdigheter, mens i dag er kravet til kunnskap like viktig som kravene til ferdigheter. Det vil si det blir mer og mer avgjørende at den enkelte kan begrunne de valg som skal tas og forstå mer av teorien (kunnskapen) enn tidligere. Større deler av denne kunnskapen i fagskolen vil være kvalifikasjoner på nivå 6.

NELFO

Nelfo er en landsforening i NHO og organiserer elektro-, ekom- og heisbedriftene i tillegg til systemintegratorene.

Krav til elektroinstallatører reguleres gjennom lov og forskrift. Justis- og beredskapsdepartementet er øverste myndighet og Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap (DSB) er utøvende direktorat.

Utdrag fra Forskrift om elektroforetak og kvalifikasjonskrav for arbeid knyttet til elektriske anlegg og elektrisk utstyr (FEK).

Dette er et utdrag av de formelle krav som Fek stiller for å kunne avlegge prøven for faglig ledere for elektriske anlegg. I dette utdrag er forskriftens § 7 gjengitt i sin helhet (se også:

<https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2013-06-19-739>)

§ 7 Kvalifikasjonskrav for den som har det faglige ansvaret for arbeid knyttet til elektriske anlegg
Den som har det faglige ansvaret for arbeid knyttet til elektriske anlegg, skal ha **relevant master- eller bachelorgrad eller toårig utdanning som fagskoletekniker med relevant fagbrev.**

Vedkommende skal i tillegg ha minst tre års relevant praksis opparbeidet etter endt utdanning.

Den som har det faglige ansvaret for bygging og vedlikehold av andres elektriske anlegg, skal oppfylle kravene i første ledd og ha bestått egen prøve administrert av Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap eller den direktoratet bemyndiger. Dersom vedkommende ikke har hatt det faglige ansvaret for arbeid knyttet til elektriske anlegg sammenhengende i minst ett av de siste ti årene eller kan dokumentere annen relevant praksis, må vedkommende bestå ny prøve.

Den som har det faglige ansvaret for drift og vedlikehold av arbeidsgiverens egne lavspenningsanlegg eller små, enkle høyspenningsanlegg, skal oppfylle kravene i første ledd eller ha relevant fagbrev for de aktuelle arbeidsoppgavene og tre års relevant praksis fra de anleggstyper som fagbrevet omfatter.

Den som har det faglige ansvaret for arbeid knyttet til elektriske anlegg i egen bolig og fritidsbolig skal oppfylle kravene i første ledd eller ha relevant fagbrev og tre års praksis fra bygging og vedlikehold av lavspenningsanlegg.

Veiledning til § 7

Bestemmelsen omhandler de som i tidligere forskrift om kvalifikasjoner for elektrofagfolk, er nevnt som den som skal forestå utførelse og vedlikehold herunder reparasjon av elektriske anlegg, og forestå drift og vedlikehold av elektriske anlegg.

Kravene omhandlet i første ledd, vil i de fleste tilfeller utgjøre basiskravene til de som skal utøve det faglige ansvaret for arbeidet knyttet til elektriske anlegg. Den som har fullført utdanning som fagskoletekniker uten å ha relevant fagbrev, vil ikke oppfylle kvalifikasjonskravene omhandlet i første ledd første punktum.

Innenfor enkelte arbeidsoppgaver og anleggstyper oppstilles det ytterligere krav ut over det som er omtalt i første ledd. Der det er slike tilleggskrav, er det valgt en henvisning til første ledd med tillegg av selve tilleggskravet, se f. eks. § 7 annet ledd. Utdanningen og fagkretsen som inngår i utdanningen, forutsettes å være relevant for de arbeidsoppgaver/anleggstyper som vedkommende skal jobbe opp mot.

I annet ledd første punktum oppstilles krav til prøve. Prøven betegnes nå som Elektroinstallatørprøven, se også <http://www.installatorproven.no/>. Dersom kravet i annet ledd annet punktum ikke er oppfylt, enten ved at vedkommende ikke består ny prøve eller unnlater å gå opp til ny prøve, anses vedkommende for ikke lenger å oppfylle kravet i annet ledd.

Fjerde ledd gjelder arbeid på egen bolig eller fritidsbolig. Med egen bolig menes der vedkommende har sin faste bopel. Med egen fritidsbolig menes fritidsbolig som vedkommende eier og som ikke hovedsakelig benyttes til utleie.

I Retningslinjene for Elektroinstallatørprøven er det gitt føringer hvordan prøven i praksis skal gjennomføres. Vedlagt som eget dokument til rapporten.

Eksempler på standarder det skal prosjekteres og dokumenteres etter innenfor bygg og anlegg:

- Lastbestemmelse etter NS-EN 1991-1-1, 1991-1-3 og NS-EN 1991-1-4.
- Bruk av partialfaktorer som beregningsmetodikk etter NS-EN 1990
- Dimensjonering av trekonstruksjoner etter NS-EN 1995-1-1
- Dimensjonering av stålkonstruksjoner etter NS-EN 1993-1-1
- Dimensjonering av betongkonstruksjoner etter NS-EN 1992-1-1
- Utarbeidelse av branndokumentasjon for tiltaksklasse 1 og 2 etter TEK 17
- Utarbeidelse av energidokumentasjon etter TEK 17, NS 3700 og NS3701
- Utarbeidelse av dokumentasjon for å ivareta lydkrav etter TEK 17 og NS8175
- Utarbeidelse av byggesøknader i tiltaksklasse 1 og 2 etter PBL.
- Utarbeidelse av tilbudsgrunnlag og kalkyler etter NS 3450, NS 3451 og NS3420

Referanseliste med aktuelle NOU'er, stortingsmeldinger, lovproposisjoner og andre relevante dokumenter

NOU 2014:14: Fagskolen – et attraktivt utdanningsvalg:

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-2014-14/id2353524/>

Meld. St. 9 (2016–2017) Fagfolk for fremtiden — Fagskoleutdanning

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/meld.-st.-9-20162017/id2522412/>

Prop. 47 L (2017–2018) Lov om fagskoleutdanning (fagskoleloven)

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/prop.-47-l-20172018/id2593609/>

Innstilling fra utdannings- og forskningskomiteen om Lov om fagskoleutdanning (fagskoleloven)

<https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Innstillinger/Stortinget/2017-2018/inns-201718-289/?all=true>

Lov om høyere yrkesfaglig utdanning

<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/2018-06-08-28>

Cedefop: The changing nature and role of vocational education and training in Europe. Volume 6
Vocationally oriented education and training at higher education levels

<https://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/5570>